

Казанджі А.В.,
асистент кафедри менеджменту
Одеського державного аграрного університету

**ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ОЛІЙНО-ЖИРОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ**

**TRENDS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF EXPORT
ACTIVITIES OF OIL AND FAT SUBCOMPLEX OF UKRAINE**

АНОТАЦІЯ. Визначено, що одним із пріоритетних напрямів розвитку національної економіки є нарощування експортного потенціалу. Розглянуто сучасні тенденції розвитку олійно-жирового підкомплексу України, як експортоорієнтованої сфери АПК. Визначено основні чинники, що сприяють позитивній динаміці нарощення обсягів виробництва продукції даного підкомплексу та актуалізують перспективність його розвитку в Україні. Досліджено вартісну та географічну структуру експорту українського олійного насіння та продуктів його переробки. Охарактеризовано основні бар'єри щодо нарощення експорту вітчизняної олійно-жирової продукції на ринок ЄС. Визначено, що ключові позиції даного підкомплексу на зовнішньому ринку закріплюються за рахунок нереалізованого потенціалу щодо експорту продукції переробки сої та ріпаку.

Ключові слова: олійні культури, експорт, олійно-жирова продукція, конкурентні позиції.

АННОТАЦИЯ. Определено, что одним из приоритетных направлений развития национальной экономики является наращивание экспортного потенциала. Рассмотрены современные тенденции развития масложирового подкомплекса Украины, как экспортоориентированной сферы АПК.

Определены основные факторы, которые способствуют положительной динамике наращивания объемов производства продукции данного подкомплекса и актуализируют перспективность его развития в Украине. Исследовано стоимостную и географическую структуру экспорта украинских масличных культур и продуктов их переработки. Охарактеризованы основные барьеры по наращиванию экспорта отечественной масложировой продукции на рынок ЕС. Определено, что ключевые позиции данного подкомплекса на внешнем рынке закрепляются за счет нереализованного потенциала по экспорту продукции переработки сои и рапса.

Ключевые слова: масличные культуры, экспорт, масложировая продукция, конкурентные позиции.

ANNOTATION. It is determined that one of the priority directions of development of national economy is the export capacity. The article considers the modern trends of development of oil and fat subcomplex of Ukraine as export-oriented agriculture. Identifies the main factors contributing to the positive dynamics of increasing volumes of production of this subcomplex and suggest the prospects of its development in Ukraine. Investigated the value and geographic structure of Ukrainian export of oil-seed and its products. The main barriers for increasing the export of domestic oil products to the EU market, among which the poor quality of the monitoring system of sanitary and phytosanitary measures of cultivation of oil seeds and the lack of harmonization of normative-legal support in foreign trade activities sphere. It is established that the key positions of this subcomplex in the foreign market foothold due to the unrealized potential for exports of soybean and rapeseed.

Key words: oilseeds, export, oils and fats products, competitive positions.

Постановка проблеми. Одним із визначальних напрямів активізації розвитку економіки України в умовах наростання глобалізаційних процесів є нарощування експорту за рахунок стратегічно важливих галузей. Особливе місце у структурі вітчизняного експорту посідає продукція агропромислового комплексу, експорт якої у 2016 році перевищив \$10 млрд., що становить

третину всієї експортної виручки від реалізації товарів і послуг. Одним з пріоритетних підкомплексів в АПК є олійно-жировий, що забезпечує значні валютні надходження до країни від експорту олійно-жирової продукції, населення цінними продуктами харчування та розвивається швидкими темпами. Тому питання повноцінного використання експортного потенціалу даного підкомплексу є надзвичайно актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тенденціям функціонування і розвитку олійно-жирового підкомплексу України у різні періоди присвячено праці таких вчених-економістів як І. В. Чехова, С. А. Чехов, А. О. Заїнчковський, Т. В. Швед та інші. Вагомий внесок у дослідження ролі олійно-жирового підкомплексу України в національній економіці на та світовому ринку зробили О.В. Манойленко та Т. А. Жадан. Питання конкурентоспроможності та оцінки експортних можливостей підприємств олійно-жирового підкомплексу України дістали свого дослідження у працях О. М. Лозовського, Л.М. Благодира, Н.Г. Вигонюк та інших.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, питання подальшого нарощування експортного потенціалу олійно-жирового підкомплексу України як одного із стратегічно важливих в АПК потребує подальших наукових досліджень. Зокрема, з початком функціонування зони вільної торгівлі з ЄС виникає необхідність аналізу можливостей щодо нарощення експорту вітчизняної олійно-жирової продукції.

Мета статті. Метою статті є аналіз тенденцій експортної діяльності олійно-жирового підкомплексу України, визначення недоліків та перспектив її подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Олійно-жировий підкомплекс в умовах інтенсивного розвитку світового олійного ринку формує потужний потенціал соціально-економічного розвитку нашої держави та сприяє поглибленню зовнішньоекономічних зв'язків України.

Олійно-жировий підкомплекс має колосальний експортний потенціал та демонструє стійке економічне зростання протягом останніх років (табл. 1).

Серед детермінант, що сприяють позитивній динаміці розвитку олійно-жирового підкомплексу України слід відзначити: сприятливі природно-кліматичні умови вирощування олійних культур, збільшення кількості населення планети, переорієнтація в структурі харчування населення на олії і жири рослинного походження [1; 2], розвиток біоенергетики, що обумовлює стійкий попит на енергетичні культури, синергічний ефект від виробництва олійного насіння і продуктів його переробки як сировини для низки інших галузей промисловості.

Таблиця 1

Обсяги виробництва основних олійних культур та продуктів їх переробки в Україні, тис. т.*

Вид продукції	Роки					Темп росту, %
	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2012
Олійні культури – всього, у т.ч.:	12001,7	16176,5	16213,7	16849,	19057,8	158,8
– соняшник	8387,1	11050,5	10133,8	11181,	13626,9	162,5
– соя	2410,2	2774,3	3881,9	3930,6	4277,0	177,5
– ріпак	1204,4	2351,7	2198,0	1737,6	1153,9	95,8
Олія – всього, у т. ч.:	4540,8	4162,1	5341,0	4561,0	5199,5	114,5
– соняшникова	4446,0	3990,0	5086,0	4243,0	4949,7	111,3
– соєва	92,6	120,0	154,0	168,0	168,2	181,6
– ріпакова	2,2	52,1	101,0	150,0	81,6	в 37 рази
Макуха (шрот) – всього, у т.ч.:	3526,9	3395,2	4689,0	4560,0	5095,0	144,5
– соняшникова	3079,0	2745,0	3852,0	3624,0	4227,0	137,3
– соєва	447,0	587,0	721,0	781,0	783,0	175,2
– ріпакова	0,9	63,2	116,0	155,0	85,0	в 94 рази

*Розраховано за даним державної служби статистики України [3].

Олійно-жирова галузь одна з небагатьох, яка зазнала найменших втрат в нинішніх умовах кризи, що охопила більшість секторів національної економіки.

За період 2012-2016 рр. виробництво основних олійних культур в Україні збільшилося на 58,8% до 19057,8 тис. т., передусім завдяки соняшнику, валовий збір якого у 2016 році став рекордним для України – 13626,9 тис. т. Поряд із нарощування обсягів виробництва олійних культур зростають і обсяги виробництва рослинної олії. Так, в 2016 році виробництво рослинної олії в національному масштабі зросло до 5199,5 тис. т., 95% з якої становила соняшникова олія.

За дослідженнями експертів аграрного ринку [4] ще до 15% олії виробляється в сільській місцевості – в «хатніх олійницях». Вироблена ними олія, в основному соняшникова нерафінована, використовується для власного споживання та реалізується на місцевих ринках.

Наявний експортний потенціал олійно-жирового підкомплексу виступає вагомим показником розвитку агропромислового виробництва. В структурі експорту продукції агропромислового комплексу України частка експорту продукції даної галузі в 2016 році становила 30% [3]. Для України експорт має домінуюче значення, оскільки в умовах загострення економічних та соціальних проблем зовнішня торгівля виступає ефективним важелем зміцнення національної економіки.

Сьогодні виробництво та експорт олійно-жирової продукції є одним з найприбутковіших видів аграрного бізнесу України, який сприяє формуванню позитивного іміджу нашої держави як найбільшого світового виробника та експортера олійного насіння та продуктів його переробки.

З 2009 року Україна є лідером серед країн-виробників та експортерів соняшnikової олії. За підсумком 2015-2016 МР частка України у світовому виробництві соняшnikової олії становила 30,1%, а в експорті – 54,1% (табл. 2).

Таблиця 2

Місце України в рейтингу серед країн-виробників та експортерів соняшnikової олії, %*

Країна	Маркетинговий рік									
	2011/2012		2012/2013		2013/2014		2014/2015		2015/2016	
	вир-во	експорт	вир-во	експорт	вир-во	експорт	вир-во	експорт	вир-во	експорт
Аргентина	10,2	12,2	9,0	10,9	5,9	4,4	7,5	6,9	7,5	6,8
Росія	23,2	22,2	22,2	18,2	24,4	23,1	23,7	19,7	24,8	20,3
Туреччина	4,7	4,2	5,3	4,6	5,4	7,5	4,8	8,6	3,9	8,1
Україна	28,3	50,8	27,2	56,3	30,1	53,8	28,7	52,4	30,1	54,1
Країни ЄС	19,1	3,3	19,6	3,3	20,2	4,8	21,2	5,7	19,7	4,1
Інші	14,5	7,2	16,7	6,6	14,1	6,4	14,1	6,7	13,9	6,6

*Розраховано за даними Міністерства сільського господарства США [5].

Як складова агропродовольчого сектору економіки України олійно-жирова галузь безпосередньо бере участь у формуванні продовольчої безпеки, як на

національному рівні, так і в глобальному масштабі. Об'єми виробництва олії в повній мірі забезпечують потребу внутрішнього споживчого ринку. Так, у 2016 році фонд споживання олії в Україні склав 570 тис. т. [3] що становить 11% від обсягу її виробництва.

Більше 97% виробленої олії спрямовується на зовнішній ринок (табл. 3). В структурі експорту олії переважає соняшникова, питома вага якої в 2016 році становила 95,2%.

Таблиця 3

Експорт олійного насіння та продуктів його переробки, тис. т*

Продукція	Роки					Темп росту, %
	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2012
Олійне насіння – всього, у т.ч.:	3060,6	3909,4	3785,6	3634,0	3926,3	128,3
– соняшник	282,1	70,2	73,9	47,6	196,6	69,7
– соя	1480,9	1492,5	1675,0	2199,0	2735,7	184,7
– ріпак	1297,6	2346,7	2036,7	1435,0	994,0	76,6
Олія – всього, у т.ч.:	3676,9	3339,8	4561,5	4241,4	5086,6	138,3
– соняшникова	3613,9	3209,4	4339,5	3938,6	4842,1	134,0
– соєва	57,8	82,1	121,6	154,3	152,6	в 2,6 рази
– ріпакова	5,2	48,3	100,4	148,5	91,9	в 18 разів
Макуха (шрот) – всього, у т.ч.:	4114,7	2878,7	4015,5	3922,9	4424,8	107,5
– соняшниковий	4097,4	2798	3791,4	3496,1	3982,9	97,2
– соєвий	14,8	21,3	108,8	261,9	334,7	в 23 рази
– ріпаковий	2,5	59,3	115,2	165,0	107,2	в 43 рази

*Розраховано за даним державної служби статистики України [3].

Однак, якщо в структурі українського експорту соняшникового насіння та продуктів його переробки домінує продукція з доданою вартістю – олія, макуха (шрот), то експорт сої та ріпаку має сировинний напрям.

За 2012-2016 рр. з України щорічно експортувалося більше 43%, а в 2012 році 61% врожаю сої та понад 70% врожаю ріпаку. Всередині країни переробляється до 19% від валового збору ріпаку та 20-22% сої. В 2015 році Україна посіла третє місце в світі за експортом ріпаку та сьоме за експортом сої [4].

Такий масовий експорт сої та ріпаку стримує їх переробку всередині країни. Адже, внутрішня переробка олійних культур, перш за все, сприяє зростанню виробництва та експорту продукції з доданою вартістю, забезпечуючи

населення робочими місцями, а державний бюджет – значними грошовими надходженнями.

Сировинний напрям експорту сої та ріпаку в значній мірі обумовлений відсутністю митних обмежень у вигляді вивізного мита, що діє на соняшник.

До 1999 року Україна позиціонувала себе як країна-експортер насіння соняшнику. Відсутність експортного мита сприяло масовому вивозу соняшникового насіння за кордон, який був практично єдиною олійною культурою, що вирощувалась в державі. В результаті такої не виваженої державної політики в країні виникли проблеми забезпечення внутрішнього ринку насінням соняшнику та продуктами його переробки.

Вирішальне значення для розквіту та подальшого розвитку олійно-жирового підкомплексу України набуло введення експортного мита на соняшникове насіння.

В 1999 році з прийняттям Закону України № 1033-XIV «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» [6] було встановлено експортне мито на насіння соняшнику в розмірі 23%. В подальшому з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких Законів України» [7] у 2001 році експортне мито було зменшено до 17%. А з 2008 року після набуття Україною членства у СОТ набрав чинності Закон України від 07.07.2005 року № 2773-IV «Про внесення змін до Закону України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» [8], згідно якого передбачалося щорічне зменшення діючої 17% ставки мита на 1% (до 10% у кінцевому періоді, яка діє на сьогоднішній день), як одна з умов СОТ. Такі заходи дозволили переорієнтувати структуру експорту від сировинної до готової продовольчої продукції – олії.

Про необхідність впровадження експортного мита на сою та ріпак вже декілька років ведеться дискусія. У 2014 році був зареєстрований законопроект № 4693, що передбачав введення експортного податку на соєві боби на рівні 15%, який підтримали багато переробних підприємств, однак він не здобув підтримки у Верховній Раді. В 2015 році асоціація «Укроліяпром», звернулася

до влади з проханням запровадити експортне мито на сою та ріпак, або ж принаймні не відшкодовувати ПДВ при їх експорті. Однак, дана пропозиція також не була підтримана [4].

Запровадження експортного мита на насіння ріпаку та сої дозволило б спрямувати ці олійні культури на вітчизняні переробні підприємства і збільшити експорт продукції з доданою вартістю – олії та шроту. Україна має високий потенціал агропромислового комплексу і повинна використовувати на світовому ринку свої конкурентні переваги у сфері виробництва продовольства. Втім, для цього необхідно збільшувати у структурі експорту питому вагу продукції з високою доданою вартістю.

Дослідження географічної структури експорту продукції олійно-жирового підкомплексу України, свідчать про зростання ролі країн ЄС та Азії як основних імпортерів.

Найбільшим імпортером української соняшникової олії є Індія та Китай, питома вага, яких у загальній структурі експорту соняшникової олії у 2016 році становила 31,7% та 13,1% відповідно. В незначній кількості експортується і насіння соняшнику, в основному до країн Європи. Найбільші обсяги поставок насіння соняшнику в 2016 році здійснювались до Нідерландів – 19,9% від загального обсягу та Франції – 19,5%.

Із зниженням внутрішнього попиту Україна нарощує поставки шроту на світовий ринок. Основними ринками збуту соняшникового шроту за підсумками 2016 р. були країни СНД (Білорусь – 12,5% та Польща – 9,8%).

Аналіз структури експорту ріпаку та продуктів його переробки показує збільшення поставок на зовнішні ринки ріпакової олії і шроту та зниження експорту насіння.

Основними імпортерами українського ріпаку, ріпакової олії та шроту традиційно є країни ЄС, де ріпакову олію використовують для виробництва біопалива. У числі найбільших споживачів українського ріпаку виступає Франція, яка імпортувала 21,7% від загального обсягу та Польща – 18,1%. Саме ці країни очолюють рейтинг країн ЄС, у яких успішно розвивається

відновлювальна енергетика. Енергетична Стратегія ЄС передбачає до 2020 р. зростання питомої ваги біопалива у загальному обсязі споживання бензину та дизельного палива до 20% [9], що і в подальшому дозволить здійснювати експорт до цих країн. Ріпакова олія крім країн Європи, частка яких у географічній структурі експорту становить майже 50% поставлялася і до Китаю – 12,5%.

З кожним роком Україна посилює свої позиції на світовому ринку з експорту сої та продуктів її переробки. Однак, якщо в структурі експорту соняшнику та ріпаку спостерігається тенденція до зниження частки насіння на користь продуктів його переробки, то ситуація з соєю дещо інша. Поряд з нарощенням обсягів переробки сої та експорту олії і шроту зростає і експорт самого насіння. Лідером серед країн-імпортерів українських соєвих бобів у 2016 році були Єгипет – 30,7% та Туреччина, питома вага якої у структурі експорту становила 27,7%. До 1999 року Туреччина була найбільшим імпортером українського соняшникового насіння і для його переробки активно нарощувала переробні потужності. Але після введення Україною експортних мит на цю олійну культуру Туреччина перепрофілювала свої переробні потужності на сою. Соєвий шрот експортується переважно в країни СНД, найбільша частка якого (19,1%) у 2016 році поставлялася до Білорусії. Основним ринком збуту соєвої олії у 2016 році, як і в попередні роки є Китай – 34,4% у структурі загального експорту. Дещо менше – 32,4% української соєвої олії імпортувала Польща.

Експортна виручка від реалізації основної продукції олійно-жирового підкомплексу у 2016 році склала 6203,1 млн. дол. США. Основну позицію в структурі експортної виручки займала олія – 63,0% (табл. 4).

Порівнюючи географію експорту продукції олійно-жирового підкомплексу України необхідно відзначити, що на відмінну від сої та продуктів її переробки насіння соняшнику і ріпаку та їх супутньої продукції експортується в більшій мірі до країн ЄС, які є основними ринками збуту агропромислової продукції України.

Таблиця 4

**Виручка від реалізації продукції олійно-жирового підкомплексу
України, млн. дол. США***

Продукція	Роки					Темп росту, %
	2012	2013	2014	2015	2016	2016/2012
Олійне насіння – всього, у т.ч.:	1658,5	1988,5	1618,2	1396,4	1453,5	87,6
– соняшник	165,7	49,0	43,9	20,9	75,5	45,6
– соя	701,9	742,3	703,1	805,5	985,5	140,4
– ріпак	790,9	1197,2	871,2	570	392,5	49,6
Олія – всього, у т.ч.:	4039,9	3398,4	3731	3240,1	3885,0	96,2
– соняшникова	3974,2	3281,3	3552,7	3023,6	3704,9	93,2
– соєва	59,2	74,4	95,5	106,9	111,4	188,2
– ріпакова	6,5	42,7	82,7	109,7	68,7	в 10,6 рази
Шрот – всього, у т.ч.:	754,8	784	980,2	884,7	864,5	114,5
– соняшниковий	746,2	755,5	897,3	746	727,3	97,5
– соєвий	7,9	11,9	55,6	103,0	116,4	в 15 разів
– ріпаковий	0,7	16,6	27,3	35,7	20,8	в 30 разів
Разом	6453,2	6170,9	6329,4	5521,2	6203,1	96,1

*Розраховано за даним державної служби статистики України [3].

Вітчизняні виробники і переробники сої мають великий потенціал постачання своєї продукції на ринки країн Європейського Союзу. Проте однією з перепон для українських експортерів за неофіційними даними є виробництво ГМО сої. І хоча в країнах ЄС для виробництва продуктів харчування та кормів в певній кількості дозволено використовувати певні види ГМО, серед яких є і соя, інтереси європейських імпортерів спрямовані на купівлю органічної продукції з високою якістю.

В Україні вирощування генно-модифікованих рослин у відкритому ґрунті заборонено Законом «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» [10]. Втім, за оцінками аналітиків аграрного ринку кількість виробленої генномодифікованої сої в Україні становить від 45% до 80% валових зборів [4].

Відсутність належного державного регулювання за обігом генетично модифікованих організмів знижує конкурентоспроможність української продукції на світовому ринку. Основним чинником неефективного функціонування системи державного регулювання ГМО в Україні є неналежний державний контроль та недосконалість нормативно-правового

забезпечення. Значними недоліками в українському законодавстві є суперечливість вітчизняних і міжнародних стандартів якості та безпечності олійно-жирової продукції, зокрема європейських. Так, в ДСТУ 4492:2005 «Олія соняшникова. Технічні умови» на відміну від вимог Директиви Європейської Ради (ЄЕС) «Про встановлення максимального рівня вмісту певних забруднюючих речовин у продуктах харчування» відсутня інформація щодо допустимого рівня діоксинів та бензо(а)пірену в рослинній олії і жирах [4].

Таким чином, основними бар'єрами для експорту вітчизняної олійно-жирової продукції на ринки ЄС залишаються нетарифні бар'єри. Санітарні та фітосанітарні заходи із забезпечення якості та безпеки продуктів харчування, які застосовують країни ЄС для захисту своїх ринків можуть стримувати розвиток вітчизняного експорту.

З початком функціонування зони вільної торгівлі з Європейським співтовариством перед Україною відкривається багато можливостей щодо нарощення експорту вітчизняної продукції. Однак, експортна діяльність в умовах функціонування зони вільної торгівлі з ЄС зобов'язує українську сторону виконувати взяті на себе зобов'язання відносно підвищення якості системи санітарно і фітосанітарних заходів, а також удосконалення нормативно-правового забезпечення в сфері ЗЕД. Першочерговим завданням в умовах євроінтеграції української економіки постає посилення державного контролю за дотриманням правил біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин, а також гармонізація вітчизняного та міжнародного законодавства.

Тенденції розвитку олійно-жирового підкомплексу України демонструють досить глибоку інтеграцію у світовий торговельний простір, що дає можливість нашій державі впливати на світову ринкову кон'юктуру у цьому сегменті.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження свідчать, що продукція олійно-жирового підкомплексу України буде зорієнтована на експорт у довгостроковій перспективі. Ключові позиції даного підкомплексу на

зовнішньому ринку закріплюються за рахунок нереалізованого потенціалу, щодо експорту продукції переробки сої та ріпаку.

Вагомими проблемами подальшого розвитку експортної діяльності олійно-жирового підкомплексу України залишаються впровадження експортного мита на ріпак та сою, підвищення якості системи санітарно і фітосанітарних заходів вирощування олійного насіння, а також удосконалення нормативно-правового забезпечення в сфері ЗЕД, що може стати ефективним інструментом для покращення умов зовнішньої торгівлі та роботи АПК України в цілому.

Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на визначення факторів розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств олійно-жирового підкомплексу України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Чехова І. В. Основні тенденції розвитку ринку олійних культур в Україні / І. В. Чехова, С. А. Чехов // Продуктивність агропромислового виробництва. – 2014. – №. 25. – С. 71-78.
2. Мищенко В. А. Анализ функционирования предприятий масложировой промышленности Украины в конкурентной среде / В. А. Мищенко, О. В. Мозенков // Вестник НТУ "ХПИ. – 2014. – № 45 (1088). – С. 40-45.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Офіційний сайт аграрного інформаційного агентства «Агравері». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com>.
5. United States Department of Agriculture (USDA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usda.gov/wps/portal/usda/usdahome>.
6. Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур [Електронний ресурс]: Закон України від 10.09.1999 р. № 1033-XIV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1033-14>.

7. Про внесення змін до деяких законів України [Електронний ресурс]: Закон України від 21.06.2001 р. № 2555-III. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2555-14>.

8. Про внесення змін до Закону України Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур [Електронний ресурс]: Закон України від 07.07.2005 р. №2773-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2773-15>.

9. Гелетуха Г. Г. Аналіз енергетичних стратегій країн ЄС та світу і ролі в них відновлюваних джерел енергії / Г. Г. Гелетуха, Т. А. Железна, А. К. Праховнік // Аналітична записка БАУ. – 2015. – № 13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uabio.org/img/files/docs/uabio-position-paper-13-ua.pdf>.

10. Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31.05.2007 № 1103 – V. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1103-16>.

11. Манойленко О. В. Місце і роль олійно-жирової галузі в національній економіці України / О. В. Манойленко, Т. А. Жадан // Проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С. 49-56.

12. Лозовський О. М. Оцінка та перспективи розвитку експортних можливостей олійно-жирової галузі України / О. М. Лозовський // Економічний форум. – 2016. – № 3. – С. 43-50.

13. Заїнчковський А. О. Сучасний стан вітчизняних підприємств олійно-жирової галузі в Україні / А. О. Заїнчковський, Т. В. Швед // Економіка і регіон. – 2014. – № 3. – С. 67-71.

14. Благодир Л.М. Конкуренція в олійно-жировій галузі України: поведінковий і функціональний аспекти / Л.М. Благодир, Н.Г. Вигонюк // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2015. – № 6. – С. 35-42.

15. Запша Г.М. Розвиток зовнішньої торгівлі України і ЄС в агропродовольчій сфері/ Г.М. Запша // Європейський проект та Україна: матер. наук.-практ. конф. - Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2013. – С. 40-44.